

navegador

Revolució, conflicte i transició: el cas de Portugal

vista prèvia >

Portugal va viure la fi del règim autoritari de Salazar gràcies a una unió entre el Partit Comunista i el Moviment de les Forces Armades, la facció progressista de l'exèrcit. Un moment revolucionari que va impregnar els primers anys del període transicional i que encara avui marca aspectes del sistema constitucional portuguès. El cas de Portugal evidencia unes grans diferències, per exemple, amb el cas espanyol, on no hi va haver ruptura amb el règim franquista.

Clara Morer

Graduada en Relacions Internacionals. Cooperant i investigadora en justícia transicional

@clara_rmsa

Actualment, Portugal és un país democràtic. Formant part del bloc occidental de democràcies liberals, la República Portuguesa ha finançat aquesta posició amb la seva preva- lença en institucions com ara la UE o l'OTAN. A la vegada que també, en la defensa de valors i institucions democràtiques en el seu país. Tan- mateix, no es podria considerar ne- cessàriament una democràcia lon- geva. Com l'Estat espanyol o Grècia, Portugal va ser un dels països del sud d'Europa que van configurar l'onada de democratització als anys 1980. A diferència d'aquests, però, la transició portuguesa es va carac- teritzar per dos elements clau: una ruptura total amb l'antic règim; i la influència i aliança transicional de faccions comunistes i l'exèrcit.

Aquest article analitzarà la transi- ció portuguesa i l'impacte que els agents, mode i context van tenir en la formació i implementació de mecanismes de justícia transicio- nal i posterior democratització. En la primera part de l'article, es farà una contextualització del procés transicional, analitzant elements i actors que hi varen participar. La segona part se centrarà en el nivell

d'aplicació de mecanismes de jus- tícia transicional —justícia, veritat i memòria, reparacions i garanties de no-repetició— i els diferents mo- dels implementats. Finalment, es conclourà amb una reflexió sobre el procés portuguès i l'impacte que aquest pot tenir en els fonaments de la democràcia actual.

Context i Transició

La coneguda com a Revolució dels Clavells va suposar la fi del règim salazarista. A la vegada però, també va marcar l'inici d'un període de tran- sició convuls cap a la democràcia.¹

Durant el seu llarg mandat, el règim feixista havia sumit Portugal en un retrocés econòmic i social significa- tiu. La corrupció i repressió exercida pel govern, la falta d'avanços en els àmbits social i polític, especialment en les zones rurals, i el que sembla- ven unes eternes guerres contra la independència de les colònies, són algunes de les causes que afavoriren l'aixecament militar de l'abril del

1 GRAYSON JR, *Portugal y el movimiento de las fuerzas armadas*.

1974. El 25 d'abril d'aquell any, una facció rebel de l'exèrcit portuguès, coneguda amb el nom de *Movimiento das Forças Armadas*² (MFA), es va unir amb el Partit Comunista Portu- guès (PCP) per enderrocar el règim dictatorial.³

Tot i la intervenció dels militars, el cop d'estat del 25 d'abril ha passat a la història per la seva vessant pacífica i el suport rebut per part de la població civil, la qual va sortir als carrers per unir-se a la revolució.

Després del 25 d'abril

El govern autoritari de Marcelo Caetano (1906-1980)⁴ no va opo- sar gaire resistència, i tret d'alguns enfrontaments amb la policia política, la Policia Internacional i de Defensa del Estat (PIDE), el poder va ser cedit sense grans obstacles als militars colpistes. Així doncs, legitimats pels ideals revolucionaris, el Comitè

2 Traducció: Moviment de les Forces Armades.

3 MORENO GONZÁLEZ, «El proceso constituyente portugués (1974-1976): hacia una Constitución vicia- da desde su origen».

4 Successor de Salazar quan aquest últim va deixar el poder per raons de salut el 1968.

El govern interí, amb una clara tendència comunista, també va posar en marxa un seguit de polítiques que avui podríem descriure com a instruments de justícia transicional

Central de Coordinació de l'MFA, aliat amb el PCP, va crear diferents comandaments substituint les estructures autoritàries i formant un nou govern. Entre els canvis cal destacar la creació del Comando d'Operacions Continental, ideat com unes noves forces de l'ordre; i també, la Junta de Salvació Nacional (JSN), concebuda com a forma de govern interí des d'on s'organitzaven altres comitès i ministeris. La JSN, inicialment, estava presidida pel general i coarquitecte del cop d'estat, António de Spínola (1910-1996). Tanmateix, degut a certs desacords polítics entre el general i la Junta de l'MFA, el setembre del 1974, Spínola va ser substituït pel també militar Francisco de Costa Gomes (1914-2001) que va liderar-la entre el 1974 i el 1976.⁵

Altrament, el govern interí, amb una clara tendència comunista, també va posar en marxa un seguit de polítiques que avui podríem descriure com a instruments de justícia

5 GRAYSON JR, *Portugal y el movimiento de las fuerzas armadas*; i POLLACK; TAYLOR, *The transition to democracy in Portugal and Spain*.

transicional. Tot i que s'analitzaran amb més deteniment en apartats posteriors, entre les mesures es troben les purgues sofertes en diferents sectors del govern i la societat —educació, economia, mitjans de comunicació, forces de l'ordre...—; programes d'educació en l'àmbit rural; o judicis a antics càrrecs del règim autoritari. També, amb la intenció de democratitzar i legitimar el nou govern, un any després de la revolució, el 25 d'abril de 1975, es van celebrar les primeres eleccions lliures des del règim de Salazar. En aquestes eleccions, s'escollirien els representants de l'Assemblea Constituent, la finalitat de la qual serà la d'aprovar una nova constitució.⁶

Primera etapa: eleccions i inestabilitat

Com hem vist, a l'inici de la transició, el PCP tenia una clara influència en l'executiu. Tot i que havia estat declarat il·legal i vivia en la clandestinitat, en caure la dictadura, el PCP era un dels únics partits polítics que encara disposava d'unes estructu-

6 RAIMUNDO, «Dealing with authoritarian pas».

res clares. A més, també era afí als ideals de l'MFA. Cal esmentar, que els membres de l'MFA eren majoritàriament militars d'esquerres, influenciats en part, pels ideals comunistes dels guerrillers contra qui lluitaven en les guerres d'independència de Guinea-Bissau, Angola i Moçambic.

Malgrat la ubiqüitat del PCP en els primers anys de transició, el 1975 altres partits ja s'havien començat a organitzar i guanyar rellevància en l'esfera social. I tot i que en general aquests també mantenien un discurs ideològic d'esquerres, s'allunyaven de l'ideal extremista del PCP. Precisament, van ser dos dels nous partits, Partit Socialista (PS) i el Partit Popular Democràtic (PPD) qui varen sorgir com a guanyadors de les eleccions. Fet que va evidenciar el distanciament entre el govern interí del PCP i el MFA, amb l'opinió pública.⁷

7 COSTA PINTO, *Coping with the double legacy of authoritarianism and revolution in portuguese democracy*; PEDRO ZÚQUETE, «The flight of the eagle: The charismatic leadership of Sá Carneiro in Portugal's transition to democracy»; i MORENO GONZÁLEZ, «El proceso constituyente portugués (1974-1976): hacia una Constitución viciada desde su origen».

Les pràctiques extremistes permeses pel PCP i MFA, i l'afany d'aquests per mantenir-se en el poder, va fer créixer la polarització ideològica entre grups i regions

Els dos anys següents a la revolució, amb un govern de les forces d'esquerres i que incloïen al PCP, es caracteritzen per ser un període d'intensa inestabilitat social i política. Tan sols entre el 1974 i el 1975 van haver-se de constituir fins a sis governs transicionals. De fet, arran de les pràctiques extremistes permeses pel PCP i MFA, i l'afany d'aquests per mantenir-se en el poder, va fer créixer la polarització ideològica entre grups i regions. Especialment al nord i als territoris no peninsulars, on es concentrava un major suport a les dretes i conservadors religiosos. Tant varen ser els extrems, que durant els mesos posteriors a les eleccions del 1975, faccions d'esquerres i de dretes van dur a terme diferents intents de cop d'estat i atacs terroristes. Aquests fets, coneguts amb el nom de *Verão Quente*,⁸ sumats a la inestabilitat política provocada pel desacord entre socis de govern —PCP, PS, PPD—, varen sumir al país en un estat d'incertesa pel que fa al seu futur democràtic.⁹ Aquesta situació perdurà fins a l'in-

tent de cop d'estat del novembre de 1975, quan extremistes comunistes van intentar enderrocar el govern de transició. Arran del cop, la influència del PCP sobre l'MFA i la JSN es diluï. Tot plegat, va afavorir que partits com PS i el PPD poguessin finalment tenir més autoritat en l'executiu. A partir de llavors, els governs transicionals varen adoptar un perfil de polítiques més moderades.¹⁰

Segona Etapa Transicional

A partir del 25 de novembre de 1975, Portugal entra en una segona etapa transicional. Sense la participació de faccions extremistes d'esquerres del PCP i MFA, la política transicional portuguesa pren un nou rumb. El canvi de govern va impulsar l'assentament d'unes bases democràtiques en línia amb la d'altres països d'Europa Occidental. Entre les noves mesures hi ha l'aprovació de la Constitució de Portugal el 2 d'abril de 1976, tot i que en aquesta encara es veuen reflectits els ideals

de les esquerres revolucionàries d'inicis de la transició. Tanmateix, al llarg dels anys, el text ha anat experimentat un seguit de reformes que exclouïen polítiques comunistes i incorporaven valors i drets propis de les democràcies liberals. Altres mesures que destaquen del canvi d'etapa transicional varen ser la restitució i reparació d'alguns dels antics càrrecs afectats per les substitucions que hi va haver a la primera etapa, tant en el sector privat com públic. I també, la creació de noves polítiques per apropar el país a l'economia de mercat capitalista i la desnacionalització d'empreses col·lectivitzades. Aquests canvis, juntament amb la disminució d'accions violentes i faccions extremistes, facilitaren la benvinguda i inclusió del nou règim portuguès en la política internacional liberal.¹¹

I és que fins al moment, tenint en compte el context geopolític internacional, la Guerra Freda entre els EUA —bloc liberal— i la URSS —bloc comunista—, les tendències polítiques de l'MFA i el PCP, preocupa-

8 Traducció: Estiu Calent.

9 COSTA PINTO, «Political purges and state crisis in Portugal's transition to democracy, 1975-76»; MARCHI; DA SILVA, «Extreme-right violence in the Portuguese transition to democracy».

10 COSTA PINTO, *Coping with the double legacy of authoritarianism and revolution in Portuguese democracy*.

11 POLLACK; TAYLOR, *The transition to democracy in Portugal and Spain*.

A diferència del seu veí espanyol, l'elit salazarista no va tenir cabuda en la transició portuguesa

ven els socis liberals de Portugal. Sobretot, basant-se en les possibles repercussions que podria comportar una aliança entre Portugal, un dels membres fundadors de l'OTAN, i la URSS. Així doncs, en aquesta segona etapa transicional, Portugal s'alinea amb el bloc Occidental, permetent-li optar a ajudes econòmiques amb el Fons Monetari Internacional i a integrar-se dins la UE.¹²

El període transicional es pot donar per finalitzat a partir de dues situacions: la celebració d'eleccions lliures i el traspàs de poders sense incidents en els anys subseqüents al 1975; i les noves reformes constitucionals que eliminen tota ingerència militar de les estructures de govern i configuren les bases democràtiques del Portugal modern. Un exemple d'això el tenim en la reforma constitucional del 1982, on s'extingia el mandat i ingerència militar en les institucions governamentals del país.¹³

12 ROYO, *Lessons from the integration of Spain and Portugal to the EU*.

13 RAIMUNDO, «Dealing with authoritarian pas».

Mecanismes

Justícia

La justícia en temps de transició té dos objectius: per una part, la de reconèixer els drets i dignitat de les víctimes, i per altra, la de legitimar el nou règim i estat de dret posttransicional. A més a més, per aconseguir aquests objectius, en el camp de la Justícia Transicional, no solament es contemplaria el vessant punitiu d'aquest pilar en la celebració de judicis, sinó que al llarg dels anys també s'han considerat altres mecanismes com a formes de justícia alternativa. Per exemple, amnisties, purgues i mecanismes de justícia restaurativa. L'aplicació d'unes mesures o d'altres poden variar segons el context del moment. És més probable que en una societat on les antigues elits encara tenen cert grau d'influència es defensi una política transicional de reconciliació i amnistia, com va succeir a l'Estat espanyol. Mentre que en societats on hi hagi hagut una ruptura entre el règim anterior i el govern transicional, Portugal o Argentina, adoptin una vessant més punitiva. La tendència de transició reconciliadora la trobem en els casos de l'Estat espanyol,

l'Uruguai o Xile, on els antics règims dictatorials varen influenciar la política transicional amb el pretext de garantir el perdó i, suposadament, l'estabilitat del país a partir de les lleis d'amnistia.¹⁴

En el cas de Portugal però, hem vist com, a partir de la Revolució dels Clavells, va haver-hi una clara ruptura amb el règim. A diferència del seu veí espanyol, l'elit salazarista no va tenir cabuda en la transició portuguesa. El nou règim militar tenia l'objectiu d'esborrar el passat feixista i reformar les estructures d'estat per a poder conformar una democràcia. Empesos per l'ideal revolucionari, van iniciar una sèrie de campanyes per impartir justícia vers l'antic règim mitjançant l'aplicació de mesures com judicis i purgues institucionals.

Les purgues precisament varen ser la via més estesa durant els primers anys de transició. Entre 1974 i 1976, un seguit de decrets llei instaurats pels governs de Spínola i l'MFA,

14 BARAHONA DE BRITO; SZNAJDER, *The politics of the past: The Southern Cone and Southern Europe in comparative perspective*.

Només en el primer any, el 1974, es calcula que aproximadament 12.000 persones van ser destituïdes del seu lloc de treball

varen fer possible l'expulsió de funcionaris i càrrecs relacionats amb l'antic règim de Salazar. Aquestes van afectar tant el govern i ministeris, com institucions públiques i l'exèrcit. En el seu inici, les purgues no van discriminar sobre la categoria del càrrec. És a dir, no només els alts càrrecs se'n van veure afectats, sinó que tot aquell que hagués treballat per a l'aparell institucional del règim podia veure's destituït. Només en el primer any, el 1974, es calcula que aproximadament 12.000 persones van ser destituïdes del seu lloc de treball. Tanmateix, no tots els sectors van ser afectats per igual. Influenciats pel PCP i moviments sindicalistes, ministeris com el d'Educació, Treball o Habitatge varen patir un major nombre de purgues, mentre que en el ministeri de Justícia aquestes van ser molt més moderades.¹⁵

Impulsats per una política permisiva per part de l'estat transicional, entre 1974 i 1976 el fenomen de les purgues es va radicalitzar. Conegut amb el nom de «purgues salvatges»,

15 PAULO DIAS, «The transition to a democratic Portuguese judicial system: —delaying— changes in the legal culture».

certs sectors de la societat civil van prendre en les seves mans depurar i demanar la nacionalització d'institucions —universitats— i altres espais —empreses, fàbriques, mitjans de comunicació... —, amb l'excusa d'eliminar el passat salazarista i socialitzar Portugal.¹⁶

A partir del 1976, i fins inicis dels anys 1980, es produí un canvi de paradigma en la política de purgues. Sota un mandat d'esquerres més moderat, es van crear noves Comissions per investigar els casos on l'anterior política de purgues hagués afectat de forma injusta i arbitrària als treballadors. Així doncs, com a resultat d'aquesta nova dinàmica, alguns dels càrrecs cessats van ser reparats o restituits. A la vegada que també, tornaven aquelles persones que s'havien exiliat voluntàriament o s'havien vist forçades per por a represàlies dels extremistes d'esquerres i l'MFA.¹⁷

16 COSTA PINTO, «Political purges and state crisis in Portugal's transition to democracy, 1975-76»; INÁCIA REZOLA, *Punir ou perdoar? A difícil gestão do passado ditatorial no Portugal democrático – O caso dos saneamentos*.

17 RAMOS PINTO, «Urban social movements and the transition to democracy in Portugal».

En el pilar de justícia, tot i que minoritaris, també es va donar la celebració de judicis a antics càrrecs del règim salazarista. En especial, a membres de la Policia Política, la Policia de Informação e Defesa do Estado/Direcção General de Segurança (PIDE/DGS). Ara bé, els judicis varen ser pocs, lents, i de conseqüències quasi simbòliques. I és que havent-hi assumptes de més urgència, com la violència i inestabilitat política, les sentències es van anar posposant i sovint quan arribaven, el temps de condemna ja havia estat servit durant l'espera de la resolució del judici. Així doncs, tot i la crítica social cap a aquests cossos policials, la celebració de judicis va passar a estar en un segon pla en comparació amb les purgues.¹⁸

Veritat i Memòria

Els mecanismes per a l'aclariment de la veritat i de memòria són ideats amb la finalitat de reconèixer, analitzar i recordar els fets i esdeveniments que envolten un passat

18 COSTA PINTO, *Coping with the double legacy of authoritarianism and revolution in portuguese democracy*.

El govern revolucionari es va centrar principalment en l'execució de mecanismes de justícia i la reeducació de zones rurals en els nous valors democràtics

autoritari i/o conflictiu. La cerca de la veritat està normalment representada amb la creació de Comissions de la Veritat —òrgans formals encarregats de recopilar els testimonis de víctimes i reescriure la narrativa històrica de l'estat. Tanmateix, altres elements, més o menys oficials, també s'han tingut en compte com a part d'aquest pilar. Per exemple, a l'Estat espanyol, davant la negativa de tots els governs postfranquistes a formar una Comissió de la Veritat (CdV), moltes ONGs i fundacions s'han responsabilitzat de crear espais i eines per poder recavar en el passat franquista i honorar les víctimes.¹⁹

En el cas de Portugal, com s'ha vist en l'apartat anterior, el govern revolucionari es va centrar principalment en l'execució de mecanismes de justícia i la reeducació de zones rurals en els nous valors democràtics. No va ser fins al 1977 quan, amb un govern més moderat liderat pel PS, es va crear una Comissió d'Investigació, amb símits amb altres CdV. Coneguda amb el nom de «Comissió del Llibre Negre del feixisme», aquesta

entitat tenia l'objectiu d'exposar els crims perpetrats pel règim de Salazar (1926-1974). A diferència d'altres comissions però, com l'Argentina (1984)²⁰ o la colombiana (2016),²¹ el cas portuguès no va incloure el relat de les víctimes. En aquell moment, el govern va primar la necessitat d'exposar els crims de la dictadura, per tal de justificar i legitimar polítiques de canvi. Així doncs, va utilitzar els arxius i documents disponibles i abandonats per l'antic règim, ignorant altres narratives. En els anys següents de la seva creació, la Comissió va anar publicant un seguit de volums centrats en la repressió estatal d'entre 1926-1974. En finalitzar el seu mandat, els llibres es van dipositar en el Museu de la República —i la Resistència—, on ara estan oberts al públic.

Pel que fa al procés de memorialització, al llarg dels anys hi ha hagut diferents iniciatives per a recordar els crims del salazarisme. Amb més o menys impacte, aquestes han

estat orientades a la reconstrucció de la memòria històrica i defensa i divulgació dels valors democràtics/transicionals. Tant en l'àmbit estatal com no governamental, alguns exemples d'iniciatives per la memòria i relat històric són el Museu República Resistència,²² la Fundação Mário Soares and Maria Barroso²³ o commemoracions anuals de la transició revolucionària com ara declarar festa nacional el 25 d'abril.²⁴

Reparacions

Les reparacions tenen com a objectiu el de restaurar, rehabilitar o compensar, en la mesura que sigui possible, a col·lectius i/o individus reconeguts com a víctimes d'una violència exercida per part d'un règim dictatorial o en un conflicte. No hi ha una normativa concreta que regeixi com s'apliquen les mesures. En conseqüència, els mecanismes d'aquest pilar poden variar, prenent forma simbòlica o material. Per exemple, com a mesura simbòlica

19 COSTA PINTO, *The authoritarian past and South European democracies: An introduction*.

20 Comisión Nacional sobre la Desaparición de Personas (CONADEP).

21 Comisión de la Verdad Web oficial. Govern Colòmbia.

22 Web museu oficial Gov. Portugal.

23 Web Fundação Mário Soares e Maria Barroso.

24 COSTA PINTO, «Political purges and state crisis in Portugal's transition to democracy, 1975-76».

Segons el discurs revolucionari, els contraris al règim de Salazar s'han autodefinint com a llibertadors o opositors del règim, però no com a víctimes

seria la retirada de simbologia que representés el règim dictatorial en espais públics. En el cas de reparacions materials, l'exemple podria ser el pagament d'una quantitat determinada de diners com a compensació o rehabilitació a la víctima. A més a més, pel que fa a la política de reparacions en una transició, s'ha de tenir en compte la diferenciació entre aquestes i les polítiques de desenvolupament —econòmic, social o polític. En termes generals, es podrien diferenciar pels objectius i els beneficiaris de cada una. Les polítiques de desenvolupament són ideades amb l'ànim de promoure un progrés socioeconòmic i polític en la societat. Per contra, les reparacions, com ja s'ha mencionat, tenen com a objectiu la de reparar un dany determinat a una persona o col·lectiu en concret. Tot i que es podria defensar que l'objectiu indirecte i/o general de les reparacions és el d'assegurar el desenvolupament positiu de la societat, aquest és un debat massa extens per a poder debatre'l aquí.²⁵

25 SANDOVAL, «Transitional justice and social change».

Tornant al cas de Portugal, a diferència del seu veí peninsular, on el sistema de reparacions ha estat l'únic dels pilars pròpiament implementat des de l'inici de la transició, les reparacions a Portugal varen ser escasses. Alguns autors justifiquen aquesta falta d'interès en el caràcter revolucionari de la transició. Segons el discurs revolucionari, els contraris al règim de Salazar s'han autodefinint com a llibertadors o opositors del règim, però no com a víctimes. A conseqüència d'aquesta retòrica, podem observar com les polítiques implementades en la primera etapa de la transició tenen una rellevància més pròxima al desenvolupament social i polític, que a un sistema de reparacions. Per exemple, amb la idea de convertir Portugal en un país socialista, trobem com a mesura de desenvolupament social i econòmic la nacionalització d'empreses privades i l'enfortiment de sindicats a inicis de la transició. És cert però, que en la primera etapa de la transició va existir un intent de reparació col·lectiva amb la implementació de mesures simbòliques. Mantingudes en els anys posteriors al control del PCP i MFA, entre aquests mecanismes de reparació s'hi troba l'eli-

minació i prohibició de simbologia feixista tant a la política, com a les vies públiques.²⁶

En la segona etapa de la transició, sí que podem parlar de política de reparació *per se*. Es van començar a revisar alguns dels mecanismes de justícia i polítiques implementades pel govern revolucionari. Mitjançant la Comissió per l'Anàlisi del Procediment de Purgues, es van reexaminar alguns dels casos on s'havien expulsat funcionaris i altres càrrecs del règim. Al contrari que els actors transicionals, aquests sí que s'han definit com a víctimes. Això ha impulsat la creació d'una posterior política de reparació, la qual consistia en la restitució de llocs de treball o pagament per quotes de salaris i perjudicis als afectats. Tanmateix, aquesta política, adreçada a les anomenades «víctimes de la revolució» del 1974, ha suscitat nombroses crítiques. Per una banda, les reparacions van permetre la reincorporació de molts càrrecs de rang inferior, funcionaris,

26 BARAHONA DE BRITO; SZNAJDER, *The politics of the past: The Southern Cone and Southern Europe in comparative perspective*; ENCARNACIÓN, «Justice in times of transition: Lessons from the Iberian experience».

La transició portuguesa s'ha caracteritzat per l'aplicació de polítiques de desenvolupament més que de reparació com a tal

professorat... que tot i treballar per a institucions del règim de Salazar, la seva feina havia tingut poca o cap rellevància en la violència i repressió exercida per la dictadura. Per altra banda, també es van veure beneficiats antics generals i agents de la policia política de l'antic règim. Fet que va generar que molta gent estigués en desacord amb les polítiques de reparació.²⁷

En conclusió, la transició portuguesa, tot i les excepcions aquí mencionades, s'ha caracteritzat per l'aplicació de polítiques de desenvolupament més que de reparació com a tal. Aquest enfocament tenia l'objectiu d'assentar unes bases democràtiques i distanciar-se de l'anterior règim. No obstant, sigui per falta de recursos o voluntat, la política transicional no va reconèixer individu o col·lectiu com a víctima del règim de Salazar. En conseqüència, no va haver-hi una política de reparació adequada dirigida a aquest grup, sinó que es va

implementar unes bases de reparació més generalistes.

Garanties de No Repetició

Les garanties per a la no repetició són mecanismes i accions ideats amb l'objectiu d'evitar la repetició dels fets violents o repressius esdevinguts abans de la transició. En el cas de Portugal, l'objectiu d'aquest pilar era el d'evitar el retorn d'una dictadura feixista. Per fer-ho possible, van idear una sèrie de polítiques amb l'objectiu d'eliminar qualsevol rastre del règim salazarista en els àmbits socials i polítics. Per exemple, substituïnt el nom de carrers i places on s'honorava el record de dirigents i importants càrrecs de la dictadura, per noves dates festives o polítics democràtics. També, i plasmat en la constitució actual, es va prohibir la creació de partits polítics i associacions d'ideologia feixista.²⁸

A la vegada, durant el govern transicional i la posterior democràcia també es van implementar mesures educatives per a conscienciar a la

població sobre els perills del feixisme i la importància dels valors democràtics. Aquests, els podem veure materialitzats en projectes d'educació no formals impartits per fundacions com ara la Fundação Mário Soares e Maria Barroso. O, amb més o menys impacte i en etapes més properes a la transició, s'hi troben els cursos d'alfabetització i fonaments de la revolució i democràtics propulsats pel PCP i l'MFA. Aquests varen ser impartits sobretot en zones rurals on la taxa d'alfabetització era més baixa.²⁹

Conclusió

El cas de la transició portuguesa es caracteritza pel mixt revolucionari civil-militar que enderrocà el règim Salazarista i que, tot i la inestabilitat subsegüent a la Revolució dels Clavells, va fer possible la instauració d'una democràcia liberal plena després de més de 50 anys de dictadura. Tenint en compte les dades aquí analitzades, ara ens preguntem quin és l'impacte que el període

27 COSTA PINTO, *Coping with the double legacy of authoritarianism and revolution in portuguese democracy*; INÁCIA REZOLA, *Punir ou perdoar? A difícil gestão do passado ditatorial no Portugal democrático – O caso dos saneamentos*.

28 Constitució de Portugal del 1976 amb esmenes del 2005. Art. 160 i art. 46.

29 GRAYSON JR, *Portugal y el movimiento de las fuerzas armadas*; RAIMUNDO, «Dealing with Authoritarian Pas».

Els agents i contextos que van intervenir en la transició han marcat el rumb i assentat les bases de l'actual règim democràtic del país

transicional portuguès ha tingut en la democràcia actual. Des del punt de vista de la Justícia Transicional, encara avui hi ha certes mancances pel que fa a l'abast dels mecanismes aplicats. Un clar exemple és la falta de reconeixement en el relat institucional de les víctimes civils del règim salazarista i la manca de reparacions cap a aquestes. Per altra banda, precisament la ruptura amb l'antic règim, conformant una narrativa guanyadors-vençuts, va permetre assentar unes bases legítimes per formar mecanismes de justícia i no repetició, que tot plegat, afavoriren el canvi cap a una democràcia.

Malgrat tot, però, no va ser una transició harmoniosa. El mode/estil en què els mecanismes transicionals s'aplicaven variava segons el context del país i actors que lideraven la transició ja fossin el PCP-MFA, PS, PPD... També, s'ha de tenir en compte la influència que els factors externs van jugar en el desenvolupament del procés transicional. Per exemple, en el marc de la Guerra Freda, les clares tendències d'esquerres de la política postrevolucionària, van arribar a qüestionar el posicionament de Portugal en el bloc liberal.

Per desescalar tensions amb els seus antics socis d'occident, durant l'etapa més moderada de la transició —a partir del 1975— es van adoptar polítiques de menor ingerència estatal tant a l'àmbit econòmic com al social.

En definitiva, els agents i contextos que van intervenir en la transició han marcat el rumb i assentat les bases de l'actual règim democràtic del país. Si bé és cert que la Revolució dels Clavells i posterior transició sembla ja una fita per a la història, el mode transicional aplicat en aquell temps encara avui té rellevància en el país. Tant partits d'esquerres com de dretes continuen reclamant el llegat i discurs revolucionari. Les ferides que no va tancar la transició encara avui continuen obertes; com ara el reclam de les víctimes civils del salazarisme per una veritat i reparació justa, o els al·legats d'aquells afectats per la violència del *Verão Quente* i purgues salvatges, o per la inclusió d'aquests fets com a crítica objectiva en el relat oficial de la transició. Per últim, evidenciant el llegat transicional en el procés portuguès, tot i els canvis que l'han succeït en el transcurs de la democràcia, la seva constitució encara

avui té vestigis del règim posttransicional d'esquerres pel que fa a la descripció del caràcter transicional i prohibició del feixisme. Tot plegat, provant l'impacte del model transicional en la democràcia actual. ■

■ Bibliografia

ASSEMBLEIA DA REPÚBLICA. «Constituição da República Portuguesa» [en línia]. Disponible a: <www.parlamento.pt>

BARAHONA DE BRITO, Alexandra; SZNAJDER, Mario. *The politics of the past: The Southern Cone and Southern Europe in comparative perspective*. Londres: Routledge, 2010.

COSTA PINTO, António. *Coping with the double legacy of authoritarianism and revolution in portuguese democracy*, Londres: Routledge, 2010.

COSTA PINTO, António. «Political purges and state crisis in Portugal's transition to democracy, 1975-76». A *Journal of Contemporary History*, vol. 43, núm. 2, pàg. 305-332, 2008.

COSTA PINTO, António. *The authoritarian past and South European democracies: An introduction*. Londres: Routledge, 2010.

ENCARNACIÓN, Omar, G. «Justice in times of transition: Lessons from the Iberian experience». A *International Studies Quarterly*, vol. 54, núm. 1, 2012.

GRAYSON JR, George W. *Portugal y el movimiento de las fuerzas armadas*. Santiago de Xile: Instituto de Estudios Internacionales Universidad de Chile, 1976.

INÁCIA REZOLA, Maria. *Punir ou perdoar? A difícil gestão do passado ditatorial no Portugal democrático –O caso dos saneamentos*. Lisboa: Estudos Ibero-Americanos, 2019.

MARCHI, Riccardo; DA SILVA Raquel. «Extreme-right violence in the portuguese transition to democracy». A *Journal of Comparative Fascist Studies*, núm. 11 (1), pàg. 87-108, 2022.

MORENO GONZÁLEZ, Gabriel. «El proceso constituyente portugués (1974-1976): hacia una Constitución viciada desde su origen». A *Dialogos de Saberes*, núm. 47, pàg. 103-122, 2017.

PAULO DIAS, Joao. «The transition to a democratic Portuguese judicial system: —delaying— changes in the legal culture». A *International Journal of Law in Context*, núm. 12 (1), pàg. 24-41, 2016.

PEDRO ZÚQUETE, José. «The flight of the eagle: The charismatic leadership of Sá Carneiro in Portugal's transition to democracy». A ATWATER, Leanne (ed). *The Leadership Quarterly*. Amsterdam: El Sevier, 2011.

POLLACK, Benny; TAYLOR, Jim, *The transition to democracy in Portugal and Spain*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983.

RAIMUNDO, Filipa. «Dealing with authoritarian pas». A DE FERNANDEZ, Jorge M. *The Oxford Handbook of Portuguese Politics*. Oxford, 2022.

RAMOS PINTO, Pedro. «Urban social movements and the transition to democracy in Portugal». A *The Historical Journal*, vol. 52, núm. 4, pàg. 1025-1046, 2008.

ROYO, Sebastián. *Lessons from the integration of Spain and Portugal to the EU*. A *Political*

Science and Politics, vol. 40, num. 4, pàg. 689-693, 2007.

SANDOVAL, Clara. «Transitional justice and social change». A *International Journal on Human Rights*, núm. 20, 2014.